

Сөздердің дұрыс айтылуын қамтамасыз етуде фонетикаға, сөз мағыналарын ажырата білу үшін лексикаға, сөздерді дұрыс қолданып ойды жеткізу мақсатында синтаксис салаларына ерекше көңіл бөлген жөн.

Қорыта айтсақ, грамматикалық тұлғалардың да мәнін түсіндіру өзге тілді дәрісханаларда кәсіби қазақ тілін оқытудың сапасын арттырады. Сонымен қатар, орыс тілді студенттердің ауызша сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда және сабаққа деген қызығушылығын арттыруда мамандыққа негізделген мәтіндердің мәні зор.

1. Алдамбергенова Г.Т. Кәсіптік мектептердің орыс бөлімі оқушыларының қазақша сөйлеу тілін құрылысшы мамандығына сәйкес мәтіндер арқылы дамыту: Пед. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2002. -161б.

2. Қадашева Қ. Жаңаша жаңғыртып оқытудың ғылыми әдістемелік негіздері: өзгетілді дәрісханалардағы қазақ тілі: Пед. ғыл. док. ... дисс. – Алматы, 2001. – 301 б.

3. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас негіздері. А., 2005

Р. Тусупкалиева, Б. Тансикбаева

Эффективные методы обучения казахскому языку, связанные по специальности

В статье рассматриваются роль текстов, связанных по специальности в изучении казахского языка.

R. Tusupkalieva

Tansikbaeva B. Effective methods of teaching Kazakh language related to a specialty

The article discusses the role of texts related to the specialty in the study of the Kazakh language.

Р. Ә. Шаханова,

п.ғ.д., профессор Абай атындағы ҚазҰПУ

А. О. Тымболова,

ф.ғ.д., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

КӨПТІЛДІ МӘДЕНИ ТҮЛҒАНЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Бүгінгі таңда ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев отандық білім беру саласына үлкен міндеттер жүктеп отыр. Кез келген мемлекет өзінің азаматтарына сапалы әрі заманауи білім алуға қолжетімді де, қолайлы жағдай туғызуды ел дамуының бірден-бір кепілі санайтындығы анық. Сондықтан үкімет жастарды халықаралық біліктілікке сай біліммен қамтамасыз ету үшін мемлекеттік тілді, орыс тілін және шет тілдерін меңгерту арқылы олардың тілдік санасын дамытуға айрықша көңіл бөлуде. Отандық білім жүйесі қазақстандық жастардың келешекте шетелдің жоғары оқу орындарында білім алуын еш қиындықсыз жалғастыруына мүмкіндік туғызып, бәсекеге лайықты, жоғары сапалы бірнеше тіл игерген маман даярлауды көздеп отыр. Елімізде көптілді білім беру әдістемесінің дамуын анықтайтын негізгі бағыттар қалыптасып та үлгерді. Осыған орай, қазіргі таңда біздің алдымызда, әлемдік деңгейде оқытылып жатқан тілдердің рөлін саралау, оларды меңгертудегі нәтижелілік пен тілдік дайындық әдістемесін көтеру тұрғысынан маңызды мәселелер тұр.

Елбасының биылғы «Әлеуметтік экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «патриотизм, мораль мен парасаттылық нормалары, ұлтаралық келісім мен толеранттылық, тәннің де, жанның да дамуы, заңға мойынұсынушылық жатуы тиіс деген талап бар. Бұл құндылықтардың, меншіктің қандай түріне жататынына қарамастан, барлық оқу мекемелерінде сіңірілуге тиіс деген шешімі де қадап айтылды. Көп ұлттық пен көп тілділік осы құндылықтардың бірі және біздің еліміздің басты артықшылығы болып табылады. Қазақ тілі, біздің Конституциямызға сәйкес, мемлекеттік тіл болып табылады. Бұл біздің Конституцияның нормасы, оны бұзуға ешкімге жол берілмейді» деген Елбасының сөзі мемлекеттік тілдің мәртебесін тағы бір нақтылап берді деп ойлаймыз.

Көптілділік – көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі болып табылады. Ынтымақты халықаралық өзара қарым-қатынастар көптілдік білім берудің дамуына түрткі болды. Ел мен елдің арасындағы мәдени ық-

палдастық болмайынша, ол ел дамудың жоғарғы сатысына көтеріле алмайтындығы да анық. Өркениеттің көшіне ілесе алмай жатқан тілдер қаншама.

Тілді оқытуда интегралдық бағыт бар. Бұл пәнаралық бағыт қана емес, ғылымның, өнердің, яғни ұлттық мәдениеттің синтезі.

Бүгінде мемлекеттік тілді, орыс тілі мен шет тілін меңгеру заманауи қоғамда адамның жеке және кәсіби әрекетінің ажырамас бөлігіне айналып отыр. Мұның барлығы қоғамда бірнеше тілді тәжірибелік әрі кәсіби деңгейде меңгерген мамандардың тек әлеуметтік қана емес, сондай-ақ кәсіби тұрғыда айтарлықтай мәртебеге ие болатын көптеген артықшылықтарды көрсетіп отыр. Жастардың әмбебап әрі жаһандық құндылықтарға қос тілде беттеулерінің бірден-бір мақсаты да – көрші мәдениет өкілдерімен әлемдік кеңістікте өзара қарым-қатынас жасауға ұмтылу. Осындай талаптар кәсіби мамандарды дайындауда көптілдік білім беруге асқан ден қоюға тура келтіріп, мәдени әлемімізде маңызды құралға айналып отыр.

Көптілді білім берудің немесе көпмәдениетті тұлға қалыптастырудың мақсаты – көпұлтты әрі көпмәдениетті ортада белсенді өмір салтын ұстанатын, өзге мәдениеттерді түсініп, оған сыйластықпен қарап, өз мәдениеті мен тілін мансұқтамайтын тұлға қалыптастыру. Негізі мәдениетті қоғам қалыптастырады, ал тілсіз қоғам жоқ. Сондықтан, ғалымдардың бүгінде айтып жүрген тіл мәдениеттің бір бөлігі ғана, адам мәдениетін білдірудің бір формасы ғана деген пікірлері негізсіз. Тіл ұлттың бүтін бір құндылығы. Тілде бүтін бір халықтың тарихы, оның тыныс-тіршілігі, жан сезімі, діні мен ділі, шаруашылығы мен дәстүрі жатады. Демек, тіл – тек коммуникативті құрал ғана емес, сонымен бірге адам болмысының, оның мәдениетінің көрінісі. Керісінше, мәдениет тілден тысқары өмір сүре алмайды. Тіл – тек денотативті (белгі, сигналдық) коммуникация құралы ғана емес, сонымен бірге коннотативті (белгілі әлеуметтік – мәдени, идеологиялық мәні бар) құрал.

Шет тілдерін үйрену арқылы адам әлемдік тарихтан тікелей сусындап, оған қоса өзінің ұлттық мәдени тарихының қайталанбас жаптығын сол ұлттың мәдениетімен салыстырып, таным көкжиегін кеңейтеді.

Қазіргі жанталасқан жаһандану уақытында әлем мен қоршаған орта жылдам өзгеруде. Өркениеттің мақсаты мен қисыны да осы жаһанданып, өндірістен кейінгі қоғамға көшу болып отыр. Яғни, техникалануды да артқа тастап, әлем интеллектуалдық және ақпараттық технологияны бағындыруға ұмтылуда. Сондықтан, ұлттық құндылықтарымызды бағамдап, оқытудың әдіс-тәсілдерін қайта қарап, ұлттық тұрғыдан ретрозерделеу керектігін ескеруіміз қажет. Ретрозерделеу дегенде, мәдени ақпараттар аясында ұлттың салт-дәстүр, әдет-ғұрып, рәсім-рәміз, діл мен тіл, дін және өнер, білім т.б. деңгейін мәдениет субъектісінің өзіндік санасында жанды рухани дүние ретінде бағамдату көзделуі тиіс.

Көптілді білім беруде тіл үйренушінің белсенділік, өзін-өзі басқару, білімді өздігінше алу, яғни «тілді үйрету мүмкін емес, оны тек үйренуге болады» қағидасын ұстану қажет. Кез келген тілді оқытуда тіл үйренушіге ана тілі негізгі таяныш болады.

Көптілді тұлғаның санасын дамытуда сөйлеуді дамыту алгоритмі; ойша, ауызша-жазбаша дағдылар қалыптастыру қажет. Сөздің сыртқа шығуы ой арқылы іске асса, мұнда үйренушіге сыртқы ортасының ықпалы бар. Бұл ықпал тілдік тұлғаны коммуникациялық әрекеттен бастап, шешендік өнерге (риторика), сөйлеу мәдениетіне тәрбиелейді.

Сонымен, тіл дегеніміз – деңгейлік жүйе. Тілдің прагматикасы, сөйлеу – қарым-қатынас үдерісі үйреніп жатқан тіл арқылы ойды білдірудің жаңа құралдарын меңгеруді көздейді.

Білім жүйесіндегі болып жатқан өзгерістер оның мазмұнын жаңартумен, қазіргі заманғы еңбек нарығы талабына сай кәсіби мобилді, коммуникативті қабілетті және шығармашылық тұрғыда ойлай білетін мамандардың тілдік күзіретін дамытуға жағдай жасауда. Бұдан жастардың көрші мәдениет өкілдерімен әлемдік кеңістікте өзара бірлесе жұмыс жасай алатын қабілеті қалыптасады.

Мемлекеттік тіл мәртебесіне ие қазақ тілімен қатар, ұлтаралық қатынас құралы ретіндегі орыс тілі және ағылшын тілінің де маңыздылығы даусыз болып отырған тұста, біз бұл мәселені айналып өте алмаймыз. Тіліміз өзге тілге тәуелді осындай эмансипациялылықтан арыла алмай отырған кезде, шешуші қадамдар жасалуы тиіс. Ол үшін ұлттық элитология жасақталуы керек. Бұлар ұлтын сүйетін, сол

ұлтының тілінде сөйлейтін, тілдің өсіп-өркендеуіне, билік тіліне айналуына ықпал ететін ғылыми орта немесе алашын сүйетін атқамінер азаматтар болуы тиіс.

Көпмәдениетті, этногеографиялық кеңістік тұрғындарының басым бөлігі қостілді. Сондықтан, қазіргі таңда әлемде ұлттың өзін-өзі тануы, көпұлтты мемлекеттердің көбеюі, халықтың белсенді көшіп-қону үдерістеріне байланысты, ресми және ресми емес қатынаста тілдерді үйретуді және халықтардың өзара қарым-қатынас жасауын заңнамамен қамтамасыз ету және қоғамдағы тілдерге қатысты сұрақтардың құқықтық шешімін табу мәселесі тұр.

Көпмәдениетті, этногеографиялық кеңістік тұрғындарының басым бөлігі қостілді болып келеді. Екі мәдениеттің мұрасын меңгертетін қостілділік, тұлғаның шет тілін үйренуге тек өз ана тілін біліп барып саналы түрде бастаған кезде әлдеқайда тиімділігін береді. Бұл орайда, әлемдік мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде тұлғаға өз төл мәдениеті туралы білімін тереңдету, туған тілін одан да тереңірек білу талабы жүзеге асырылу қажет. Ұлттық білім жүйесінің ерекшеліктерін ескере отырып, үш тілді қатар меңгергенде болатын қиындықтардың, кемшіліктердің себеп-салдарын болдырмауда оқытудың тәртібін жүйелеу керек. Мемлекеттік тілмен қатар шет тілін оқыту алдағы уақытта білім беруді дамытудың тұжырымдамасымен анықталған маңызды басымдықтардың бірі. Осы тұрғыдан алғанда, шет тілін оқытуды бастауыш сыныптан бастап оқытуға негізделген тұжырымдама қабылданды. Шет тіліне осылай ертерек оқытудағы үздіксіз сабақтастық тілді тек коммуникативтік функциясында ғана емес, танымдық тұрғыда пайдалануға да мүмкіндік береді.

Сонымен, бүкіл әлем көпұлтты, көптілді болып отырған бүгінде көптілді оқыту – шынайы қажеттілік, уақыт талабы. Бұл адамдар арасындағы келісім мен өзара түсіністікті, ұлтаралық қатынас кезінде туындайтын қиыншылықтарды жеңуді, мәдениетарлық қатынаста барынша ашық қарым-қатынасты қамтамасыз етеді.

Түрлі мәдениеттердің тоғысуы тілдегі кірме сөздерден көрінеді. Яғни, тіл – мәдениеттің айнасы, онда халықтың өзіндік қоғамдық сана-сезімі, менталитеті, ұлттық мінезі, өмір салты, дәстүрлері, адамгершілігі, құндылықтар жүйесі, әлемге деген көзқарасы ғана

емес, адамзаттың шынайы өмірі көрініс табады. Сондықтан, тіл – маңызды мәдени құбылыс. Тіл адамның материалдық және рухани мәдениетінен ақпарат алуға арналған құралы болуымен қатар, ұлттық менталитеттің өзіндік ерекшеліктерін көрсетеді.

Қостілділік және көптілділік әлеуметтік лингвистиканың маңызды мәселелерін қарастырады. Билингвизмді қоғамдағы заңды қажеттіліктен туады дейтін пікірлер де бар. Бұл дегеніңіз өз ұлтының тілін халықаралық, ұлтаралық қатынас тілімен табиғи үйлестіре білу деген сөз. Әлеуметтік лингвистика да ұлттық тіл мен мәдениетке деген қызығушылықтың қайта жаңғыруын, мемлекеттік тілдің атқаратын әлеуметтік қызметінің аясын қатынастың әр түрлі саласында кеңейту міндеттерін көздейді.

Қостілді оқытудың ғылыми ізденістеріне екі тілді меңгертудің мынадай түрлерін атауға болады: *аккультурациялық түріне* аз ұлттардың басымдық көрсететін мәдениетке сіңуі жатады. Бұл ана тілі мен төл мәдениетті ығыстыратын ығыстырушы билингвизм және ана тілі мен төл мәдениетті сақтай отырып, екінші тілді меңгеруді білдіретін сақтаушы билингвизм деп есептеледі. *Оқшаулау түрі* – аз ұлттардан тұратын елдің балаларын оқшаулап оқыту. *Ашық түрі* – жалпыеуропалық және әлемдік кеңістік, мәдениетаралық коммуникация және көпмәдениетті тәрбиелеуді енгізу жатады.

Қос тілде білім беру бағдарламаларында мына факторлар ескерілу керек. Тілді меңгертудің *лингвистикалық факторында* тілдің табиғаты, бірінші тіл мен межеленген екінші тілдің жүйесі мен құрылымы, барлық деңгейлерде тоғысатын тілдердің үқсастықтары мен айырмашылықтары, ұстаздардың екі тілдегі құзіреттілік дәрежесі, бірінші тіл мен екінші тілдің арасалмағындағы оқушылардың білім деңгейі т.б. *Педагогикалық аспект* оқу пәні және оқу құралы ретінде тілдерді оқытудағы әдістердің дәйектемесін жасауды, нақты егжей-тегжейлі ойластырылған оқу жоспары мен сабақ кестесін құру, оқыту барысында қадағалаудың жолдарын анықтау және ынталандыру. *Психологиялық фактор* – бұл оқушылардың бірінші тіл мен екінші тілді меңгеру кезінде тұлғаның екі тілдегі дағдыларын қолдану барысында пайда болатын мәселелерді шешуге, бір тілден екінші тілге ауысудағы қиындықтарды, билингв санасындағы

тілдік қайшылықтарды, екінші тілді меңгеруді жеделдететін және кедергі жасайтын жәйттарды, мотивация және интеллект сұрақтарын меңгеруі қамтылады. *Әлеуметтік және антропологиялық фактор* билингвизмнің әлеуметтік мәдени мәселелерімен байланысты туындайды. Бұл қостілділердің үміті, олардың мінез-құлығына, отбасына, замандастарына әлеуметтік факторлардың әсері, екі мәдениетке деген ашық шынайы сезім, оларды үйрену және қолдану кезінде тілдік жағдайлардың атқаратын рөлі, қос тілді меңгерудің артықшылықтарын, қос тілді ортада мүмкін болатын

оқытудың әдіс-тәсілдерін көре білу және оларды оқу үдерісінде ескеру болып табылады.

Сонымен, бүгінде Қазақстан мемлекеті үшін көптілде білім беру жаңа дүние болып отыр. Ол үшін тілдік тұлғаның төл мәдениеті мен әдебиетін, қысқасы, табиғи болмысын ескере отырып, тілді меңгертудің тілдік-лингвистикалық, әлеуметтік лингвистикалық, әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-тұрмыстық, қазақстандық «тілдердің үштұғырлығы», лингвомәдени, аксиологиялық, акмеологиялық, стратегиялық күзіреті толығымен қамтылуы қажет.

Р. Шаханова, А. Тымболова

Лингвокультурный аспект полиязыковой личности

В данной статье рассматриваются основы формирования полиязыковой и поликультурной личности. Анализируются основы, цели и задачи полиязыкового обучения

R. Shakhanova, A. Tymbolova

Linguistic and cultural aspect of multilingual personality

The article considers the basics of formation of multilingual and multicultural individual. The basis, purposes and objectives of the multilingual education are analyzed.

Б. Ақбұзауова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ф.ғ.к, bahytkaznu@mail.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ ЕСІМШЕЛІ ҚҰРЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АУДАРУ

Халықаралық қатынастар мамандықтарында аударма жасауды меңгерту негізінен, орыс тілінен қазақ тіліне аударуға басымдық беру арқылы жүзеге асады. Себебі тәржіма жасау арқылы меңгертілетін тіл – қазақ тілі. Бұдан бұрынғы мақалаларымызда, алдымен сөйлем құрылымын түсіндіріп алып, оларды сөйлемнің актуалді мүшеленуіне қарай аудару керектігін жазған болатынбыз. Сөйлем субъектісі мен предикатын тапқан соң, ерекше назар аударуды қажет ететін құрылым – сөйлемнің атрибуттық мүшелері. Қазақ тілі өзінің ерекшелігіне орай образды бейнелеуді осы атрибут мүше арқылы жүзеге асырады. Бұл ретте аударма жасауды бірден мәтін беруден бастаған дұрыс есептейміз.

Аударма жұмысы арнаулы есімшелі тіркестер, сөйлемдер арқылы келген жаттығуларды орындаудан басталады. Мысалы, орыс тілінде де есімше етістік пен сын есімнің мағынасын

бірдей иеленген етістіктің атрибуттық формасы болып табылатынын түсіндіре келіп, сын есімдердей род және сан категориясымен түрленетінін әрі септелемінің пысықтаймыз. Мысалы:

Статья1

Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

1-бап

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Осы үлгі бойынша қазақ және орыс тіліндегі заң баптарынан анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерін тапқызып, анықтауыштың қай сөз